

TOMASZ FILIP

Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie

OD ARCHIWUM DWÓCH AKADEMII DO ARCHIWUM NAUKI

W kwietniu 2002 roku powstało Archiwum Nauki Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie. Po wieloletnich staraniach doszło wówczas do połączenia Oddziału Archiwum PAN w Krakowie i Archiwum PAU. Tym samym urzeczywistniła się idea rodząca się od dłuższego czasu w Krakowie powołania specjalistycznego archiwum, gromadzącego materiały archiwalne do dziejów nauki¹.

Powołanie do życia nowej instytucji niewiele zmieniło, nadając jedynie kształt organizacyjny trwającej od szeregu lat działalności archiwalnej na rzecz obu Akademii. Dążenie do stworzenia w Krakowie jednego archiwum naukowego było naturalnym procesem. Dla jego lepszego zrozumienia warto wspomnieć kilka faktów z historii powojennej, bez zagłębiania się w szczegóły i przywoływania wcześniejszych dziejów, wielokrotnie już opisywanych².

Pierwsze lata po II wojnie światowej to okres odbudowy życia naukowego w całym kraju. Również w Krakowie Polska Akademia Umiejętności szybko przystąpiła do podjęcia działalności. Narastająca biurokracja spowodowała znaczny wzrost dokumentacji. Konieczność jej gromadzenia i zabezpieczenia sprawiła, że większego znaczenia nabrało Archiwum PAU. Na krótko jednak, gdyż rok 1952 przyniósł zasadnicze zmiany w organizacji nauki w Polsce. Powołano do życia Polską Akademię Nauk, centralną państwową organizację, która przejęła całokształt badań naukowych w kraju. Polska Akademia Umiejętności jako jednostka niezależna zmuszona została do zawieszenia działalności. Wraz z majątkiem i placówkami badawczymi również zasób archiwalny PAU przeszedł do nowej instytucji. W miejsce Archiwum PAU utworzono Oddział Archiwalny w Bibliotece Polskiej Akademii Nauk w Krakowie.

¹ R. Majkowska, *Archiwum Nauki – idea i rzeczywistość*, [w:] *Archiwa polskie wobec wyzwań XXI wieku. Pamiętnik III Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Toruń 2-4 września 1997*, Warszawa 1998, t. II, s. 177-185; tejże, *Archiwa naukowe jako przedpole dla historii nauki w nowoczesnym społeczeństwie*, [w:] *Archiwa i archiwisści w dobie społeczeństwa informacyjnego. Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Szczecin 12-13 września 2002 r.*, Toruń 2002, t. I, s. 215-227.

² Zob. E. Dziurzyńska, *Powstanie Archiwum Nauki Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie*, „*Krakowski Rocznik Archiwalny*”, IX, Kraków 2003, s. 285-288; T. Skrzyński, *Archiwum Nauki Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności. Z przeszłości i teraźniejszości*, „*Archiwista Polski*”, Nr 1 (33)/2004, Rok IX, Toruń 2004, s. 17-23.

W roku 1953 powstało Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, a wkrótce też jego Oddział w Krakowie (1955 r.). Podstawą zasobu stały się archiwalia naukowe i organizacyjne Polskiej Akademii Umiejętności. Kolejną grupę tworzyła dokumentacja kancelaryjna, przekazywana przez placówki, a także przez Oddział PAN w Krakowie, których struktury stale się rozrastały. Grupę tę uzupełniały akta towarzystw naukowych. Bardzo ważną częścią zasobu stały się systematycznie gromadzone spuścizny uczonych.

Charakter dokumentacji archiwalnej określił przyszłe działania Archiwum Polskiej Akademii Nauk, a co za tym idzie – także jej krakowskiego Oddziału. Podstawowym celem miało być stworzenie zaplecza źródłowego dla historii nauki i biografistyki. Realizacja takiego zadania wymagała podjęcia niemałego wysiłku przygotowania metodycznych podstaw gromadzenia, zabezpieczenia i odpowiedniego opracowania materiałów archiwalnych. Z wielokierunkowej działalności wymienić należy z pewnością stworzenie *Wytycznych dla opracowania spuścizn*, powołanie czasopisma wychodzącego na prawach rękopisu („Biuletyn Archiwum PAN”), a także ramowej instrukcji postępowania z dokumentacją w placówkach PAN (1962 r.). Wszystkie działania zespołu pod kierownictwem jego zwierzchnika, Zygmunta Kolankowskiego, zmierzały do stworzenia pewnego całościowego modelu działania archiwum naukowego.

W procesie tym wzięli udział także pracownicy Oddziału Archiwum PAN w Krakowie. Wykorzystując sięgające XIX wieku doświadczenie ośrodka krakowskiego wywarli wpływ na wiele przyjętych rozwiązań.

Na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia krakowski Oddział Archiwum PAN był znaczącą placówką. Świadczył o tym stały wzrost liczby badaczy korzystających z jego zasobu, jak również ciągły napływ materiałów archiwalnych. Nowa sytuacja polityczna przyniosła w tym czasie wiele zmian. W roku 1989 reaktywowano Polską Akademię Umiejętności. Podjęte przez nią działania rewindykacyjne wykazały praktyczne znaczenie zachowanej dokumentacji archiwalnej PAU. Dostrzegając jej wagę, a zarazem opierając się na swych długich tradycjach w tym zakresie, Akademia wkrótce reaktywowała własne Archiwum, wspierając jednocześnie działalność Oddziału Archiwum PAN w Krakowie. Podjęte zarazem próby jego przejęcia nie powiodły się. Wprawdzie okoliczności wydawały się na tyle sprzyjające, że w roku 1994 Walne Zgromadzenie PAU powzięło uchwałę o utworzeniu w Krakowie Archiwum Nauki Polskiej, z szeroko zakrojonym programem działania, obejmującym zabezpieczanie materiałów archiwalnych instytucji naukowych i spuścizn polskich uczonych, znajdujących się nie tylko na terenie kraju, ale również poza jego granicami. Przewyciężenie trudności nie było jednak łatwe. Dopiero po ośmiu latach trudnych rozmów i pertraktacji osiągnięto porozumienie i rozstrzygnięto

rozbieżności w sprawie wspólnego finansowania i organizacji nowej instytucji. Tym samym Archiwum Nauki PAN i PAU rozpoczęło działalność jako naukowa placówka pomocnicza, finansowana wspólnie przez obie Akademie i działająca na ich rzecz, ze statutem podpisanym przez prezesów obu Akademii.

Fakt, że Archiwum jest związane z dwoma największymi instytucjami naukowymi w kraju, postawił przed nim nowe zadania. Dwa lata, jakie minęły od powstania Archiwum w nowej formule, to zbyt krótki okres, aby pokusić się o gruntowną ocenę ich realizacji czy szeroką refleksję, zwłaszcza że początkowe miesiące wypełniła wyteżona praca nad nową organizacją, tworzeniem podstawowych normatywów, ujednocnieniem struktury instytucji oraz scalaniem informacji o zasobie należącym do dwóch Akademii. Pozostaje więc raczej wskazanie podejmowanych kierunków działalności.

Archiwum Nauki kontynuuje wiele form aktywności prowadzonych wcześniej. Jak zawsze duże znaczenie przywiązuje do popularyzacji zasobu, zdając sobie sprawę, jakie znaczenie ma stworzenie właściwego obrazu archiwisty - zawodu, ale zarazem powołania. Stąd też regularnie organizowane pokazy i prelekcje dla studentów uczelni krakowskich, nie tylko specjalizacji archiwalnej. Szczególne miejsce zajmuje działalność wystawiennicza, głównie – ale nie tylko – związana z serią *W służbie nauki...*, której początki sięgają roku 1994. Jest to okazja do przedstawienia szerszemu gronu postaci uczonych zasłużonych dla nauki. Wykorzystanie w tym celu materiałów spuściznowych pozwala na pokazanie warsztatu naukowego, ale także życia osobistego i działalności pozanaukowej badacza. Jednocześnie zwiedzający mogą się przekonać, jakie znaczenie mają niedoceniane często materiały – nawet zwykłe zapiski, brudnopisy czy stare fotografie przekazują nam wiele wiadomości, składając się na obraz człowieka. Wyjątkowy stosunek Archiwum Nauki do organizacji wystaw – mimo trudów związanych z przygotowywaniem ekspozycji niemal wyłącznie siłami pracowników – wynika z przekonania o pożytku płynącym z zaszczepienia pewnej kultury archiwalnej i poszanowania tak materiałów spuściznowych, jak i działalności zmierzającej do ich zachowania wśród choćby niewielkiej liczby zwiedzających, często nie związanych zupełnie z nauką.

Szczególny nacisk Archiwum kładzie na udział w przedsięwzięciach wydawniczych. Wspomnianej wyżej serii *W służbie nauki...* towarzyszy zawsze odpowiednia publikacja, zawierająca teksty prezentowane na posiedzeniach naukowych, organizowanych przy okazji otwarcia każdej wystawy. Zespół Archiwum stanowi podstawę szeregu innych wydawnictw naukowych, jak na przykład serii „Studia i materiały do dziejów Polskiej Akademii Umiejętności”.

Nie posiadając na razie własnego wydawnictwa Archiwum wykorzystuje dla

prezentowania swojej działalności łamy m. in. „Rocznika PAU”, „Rocznika Oddziału PAN w Krakowie” oraz „Krakowskiego Rocznika Archiwalnego”. Nowe możliwości przekazywania informacji stworzył internet. Wkrótce po utworzeniu Archiwum Nauki podjęto prace nad przygotowaniem odpowiedniej strony. Została ona uruchomiona w sierpniu 2004 r. Dzięki temu Archiwum ma możliwość prezentacji swego zasobu. Dalsze prace będą zmierzały zarówno do pogłębienia informacji prezentowanej na stronie internetowej, jak i do przygotowania drukowanego informatora o zasobie Archiwum.

Niemniej potrzebną, choć nie tak widoczną formą aktywności Archiwum jest opieka nad narastającym zasobem PAN i PAU oraz udzielanie konsultacji w tym zakresie innym instytucjom naukowym. Zmiany organizacyjne, jakie dokonały się w 2002 roku, szły w parze z nowymi uregulowaniami w kwestii nadzoru nad dokumentacją placówek PAN. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych nadzór ten przekazała właściwym terytorialnie archiwom państwowym. Nie zwolniło to jednak Archiwum z działalności na tym polu. Ze względu na specyfikę, jaką odznacza się dokumentacja placówek naukowych, oraz wypracowane przez szereg lat doświadczenie, Archiwum Nauki pełni funkcję konsultanta, opiniując normatywy kancelaryjne krakowskich placówek PAN oraz uczestnicząc w kontrolach, przeprowadzanych przez pracowników Archiwum Państwowego w Krakowie. Rola pośrednika wymaga nieraz wiele wysiłku. Działanie na tzw. przedpolu archiwalnym jest jednak zbyt ważne, aby go nie rozwijać. Mimo że nadzór nad dokumentacją kancelaryjną często jest niedoceniany nawet przez samych archiwistów, trzeba zdawać sobie sprawę z jego wagi. Wstępna selekcja i wyodrębnianie materiałów niearchiwalnych kształtują zasób, na którym później bazować będą badacze. W przypadku archiwum naukowego taki wpływ na podstawę źródłową ma ogromne znaczenie – archiwista bierze na siebie odpowiedzialność, której powinien być świadomy.

Archiwum Nauki jest szczególnie zainteresowane nowoczesnymi metodami zarządzania dokumentacją aktową, a także coraz powszechniejszą postacią cyfrową tejże dokumentacji. Dzięki uczestnictwu w konferencjach i spotkaniach dotyczących tego problemu archiwiści biorą udział w kształtowaniu modelu postępowania z materiałami, występującymi nieraz wyłącznie w formie elektronicznej. Uzyskana wiedza będzie w przyszłości stosowana w pozostających pod opieką Archiwum placówkach naukowych. Dla instytucji, która chce stać się ważnym ośrodkiem w danej dziedzinie, konieczne jest utrzymywanie odpowiednich kontaktów. Współpraca ma bardzo szeroki charakter – od konsultacji i pomocy pokrewnym instytucjom do szeroko zakrojonego programu, mającego na celu scalenie informacji o spuściznach rozproszonych w zbiorach instytucji krakowskich. Projekt ten

realizowany jest wspólnie przez Archiwum Nauki, Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego i Archiwum Państwowe w Krakowie w ramach prac Oddziału Krakowskiego Stowarzyszenia Archiwistów Polskich. Obecnie trwają przygotowania do udostępnienia już opracowanych danych w Internecie. Projekt ma charakter otwarty dla wszystkich instytucji naukowych posiadających w swych zbiorach materiały spuściznowe.

Spośród licznych kontaktów Archiwum Nauki warto wyróżnić współpracę z Komisją Historii Nauki PAU. Udział w posiedzeniach pozwala bowiem na zapoznanie się z ważnymi bieżącymi problemami badawczymi tej dziedziny wiedzy, do wspierania której archiwum naukowe jest szczególnie powołane.

Archiwum uczestniczy w znaczących wydarzeniach naukowych w Krakowie. Warto wymienić dwa spośród nich: 73. sesję Zgromadzenia Ogólnego Międzynarodowej Unii Akademii (Union Académique Internationale – UAI) i 58. Doroczny Zjazd Polskiego Instytutu Naukowego w Ameryce (Polish Institute of Arts and Sciences of America – PIASA)³.

Współpraca naukowa i archiwalna wykracza poza granice kraju. Wspólnie z Archiwum Czeskiej Akademii Nauk realizowany jest projekt, w ramach którego pracownicy obu archiwów przeprowadzają kwerendy, dotyczące wzajemnych kontaktów uczonych polskich i czeskich – członków Polskiej Akademii Umiejętności i czeskiej Akademii Věd a Umění. W ramach kontaktów z Archivum Helveto-Polonicum Archiwum Nauki stale wymienia doświadczenia w sprawach gromadzenia zbiorów archiwalno-biblioteczno-muzealnych. Stan obecnej współpracy z organizacjami emigracyjnymi, jak Muzeum w Rapperswilu czy Polski Instytut Naukowy w Ameryce, daje nadzieję na jej zacieśnienie w przyszłości. Nawiązanie dalszych kontaktów ułatwia zarejestrowanie strony internetowej Archiwum Nauki w portalu UNESCO.

Archiwum Nauki PAN i PAU jest nie tylko archiwum z powierzonym zasobem historycznym, gromadzącym narodowy zasób archiwalny, zarówno państwowy, jak i niepaństwowy, które z oddziału wyrosło do rangi samodzielnej placówki, działającej na rzecz dwóch Akademii. To także instytucja, realizująca jednocześnie model archiwum naukowego o szerszych zadaniach. Do nich należeć winno podnoszenie poziomu wiedzy i metodyki archiwalnej, wymiana doświadczeń z archiwami o podobnym profilu, wypracowywanie nowoczesnych form działania i szukanie rozwiązań problemów, jakie niesie ze sobą przyszłość. Szeroka współpraca archiwów naukowych nie tylko w Polsce, ale również poza jej granicami, umożliwi zachowanie cennego dziedzictwa naukowego dla przyszłych pokoleń.

³ R. Majkowska, „Polska Akademia Umiejętności i Międzynarodowa Unia Akademii” oraz „Twórcy Polskiego Instytutu Naukowego w Ameryce” – wystawy w Oddziale Archiwum PAN w Krakowie, „Krakowski Rocznik Archiwalny”, VIII, Kraków 2002, s. 194-198.